بررسی سه دهه مقالات پژوهشی کشور در زمینه اعتیاد

دکتر آفرین رحیمی‌موقر[۱*]، دکتر ونداد شریفی[۲]، دکتر محمدرضا محمدی[۲]، دکتر علی فرهودیان[۲]، دکتر الهه سهیمی ایزدیان[۱]، دکتر رضا رادگودرزی[۱]، دکتر علی‌اکبر نجاتی‌صفا [۲]، نغمه منصوری[۱]

۱- مرکز ملی مطالعات اعتیاد، دانشگاه علوم پزشکی تهران ۲- گروه روانپزشکی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، مرکز تحقیقات روانپزشکی و روانشناسی دانشگاه علوم پزشکی تهران

Title: *Researches on substance use in Iran; 3 decades evaluation.*

Authors: *Rahimi Movaghar A, (MD, MPH); Sharifi V, (MD); Mohammadi MR, (MD); Farhoudian A (MD); Sahimi Izadian E, (MD); Rad Goodarzi R, (MD); Nejatisafa AA (MD); Mansouri N (MSc).*

Introduction: *The objective of this study was to provide a trend, and subject analysis on researches conducted in Iran on substance abuse in the last 3 decades.*

Method: *All scientific papers published in Iran during a 30-year period (1973-2002) in national as well as international scientific journals were assessed for this study. These papers are indexed in the newly established database for Iranian Mental Health Researches, called IranPsych. The total number of 3031 articles were found and evaluated by six psychiatrists and psychologists with good inter-rater reliability.*

Results: *Out of 3031 papers, 7.19 percent (218 papers) were on substance abuse. Research on substance related disorders were more than any other mental disorders, except mood disorders. About 71 percent of these papers were published in the last 5 years. Clinical studies, basic science, psychological sciences and epidemiologic studies included almost all research areas in a descending order. Two third of papers were on opioids. There were only 14 and 2 researches on physical treatment and psychosocial management, respectively.*

Conclusion: *This study shows that the proportion of the researches conducted on substance abuse is significant and also shows a positive trend in recent years. Nevertheless, according to the prevalence of substance use in Iran, this scientific output is not enough. Moreover, interventional and social studies are very limited and have not contributed to development of evidence based management of substance abuse and dependency in Iran.*

Keywords: *Publications, substance abuse, addiction, trend, Iran.*

Hakim 2006; 8(4); 37-44.

*- نویسنده مسؤول: تهران، خیابان کارگر جنوبی، پایین‌تر از میدان قزوین، پلاک ۶۶۹، کد پستی: ۱۳۳۶۶۱۶۳۵۷، مرکز ملی مطالعات اعتیاد دانشگاه علوم پزشکی تهران، تلفن و فاکس ۵۵۴۱۱۰۲۴ پست الکترونیک: rahimia@tums.ac.ir

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

چکیده:

مقدمه: *هدف اصلی این تحقیق تشریح ویژگی‌های مهم تولید علم در زمینهٔ اعتیاد در کشور از طریق بررسی مقالات چاپ شده در مجلات علمی داخلی و خارجی طی سی سال گذشته بوده است.*

روش‌کار: *برای انجام این پژوهش از بانک مقالات پژوهشی بهداشت روان مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور (IranPsych) که شامل مقالات پژوهشی روانپزشکی، روانشناسی و علوم پایه اعصاب است استفاده شد. در این تحقیق، بررسی به مقالاتی محدود شد که در یک دوره سی ساله، از ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۱ (۱۹۷۳ تا ۲۰۰۲ میلادی) منتشر شده‌اند. در این مطالعه مقطعی- توصیفی اطلاعات زیر جمع‌آوری شدند: سال انتشار پژوهش، حوزه ها و موضوعات پژوهش، روش و محل پژوهش. جمع‌آوری اطلاعات توسط شش روانپزشک و روانشناس آموزش‌دیده انجام شد. پایایی بین‌آزماینده سنجیده شد که نشان‌دهندهٔ توافق مطلوب بین ایشان بود.*

یافته‌ها: *از میان ۳۰۳۱ مقالهٔ با مشخصات یاد شده، ۷/۱۹ درصد (۲۱۸ مقاله) مربوط به اعتیاد بوده‌اند. اعتیاد شایع‌ترین اختلال روانپزشکی مورد مطالعه پس از اختلالات خلقی بوده است. حدود ٤٠ درصد از این مقالات در مجلات خارجی به چاپ رسیده‌بودند. بیش از ۷۰ درصد این مقالات در ۵ سال آخر منتشر شده بودند. حوزه‌های مختلف تحقیقات به ترتیب عبارت بودند از: تحقیقات بالینی، علوم پایه، روان‌شناسی و مطالعات همه‌گیر شناسی. دوسوم این مطالعات به مواد اپیوئیدی، و سهم ناچیزی به الکل و سایر مواد پرداخته بودند. تنها ١٤مقاله به درمانهای دارویی- فیزیکی، و ۲ مقاله به درمان‌های روانی- اجتماعی پرداخته بودند.*

نتیجه‌گیری: *گرچه به نظر می‌رسد مقالات مربوط به اعتیاد، نسبت قابل توجهی از کل مقالات مربوط به بهداشت روان را تشکیل می‌دهد، لیکن با توجه به شیوع اعتیاد در کشور تعداد این مقالات قابل‌توجه نیست. همچنین توجه ناکافی به پژوهش‌های مداخله‌ای و مطالعات اجتماعی مشهود است و ضرورت برنامه‌ریزی برای ارتقای پژوهش‌های انجام شده و منتشر شده را مطرح می‌نماید.*

گل‌واژگان: *انتشارات، سوءمصرف مواد، اعتیاد، روند، ایران.*

مقدمه:

مصرف مواد در کشور ما سابقه‌ای چند هزار ساله دارد. از اولین احکام مربوط به ممنوعیت مصرف تریاک که به ۴۰۰ سال پیش باز می‌گردد، روشن می‌شود که عوارض آن صدها سال است که توجه سیاستمداران را به خود جلب کرده است. در طول قرن اخیر با ورود هروئین و مواد دیگر وضعیت مصرف مواد در کشور پیچیده‌تر شده، به موازات آن سیاستهای متعددی برای کنترل مصرف و کاهش عوارض آن اتخاذ شده است. در حال حاضر کشور ما دارای بالاترین میزان مصرف مواد افیونی در جهان است و عوارض متعدد بهداشتی، روانشناختی، اجتماعی و سیاسی آن سلامت جامعه را از جهات گوناگون به خطر انداخته است. بدیهی است که در چنین شرایطی تولید اطلاعات و دانش داخلی مورد نیاز می‌تواند نقشی اساسی در بهبود سیاستگذاری، برنامه‌ریزی و انجام مداخلات ایفا نماید.

از سوی دیگر، سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های پژوهشی آتی نیازمند ارزیابی توصیفی و نقد تولید و توزیع علم در دهه‌های گذشته است. کسانی که بر موضوع اعتیاد کار می‌کنند می‌دانند که در طول دهه‌های گذشته دانش تولید شده در این زمینه تا چه میزان رشد کرده‌است؛ به‌گونه‌ای که روزآمد نگاه داشتن اطلاعات فردی حتی در بخش کوچکی از این حیطه نیازمند ساعتها مطالعه در روز است. یکی از کارآمدترین شیوه‌های ارزیابی وضعیت پژوهشی، استفاده از مطالعات علم‌سنجی[1] با بررسی مقالات پژوهشی منتشر شده در نشریات علمی است. چنین بررسی‌هایی در مورد بهداشت روان و اعتیاد در امریکا، اسپانیا، ایتالیا و مکزیک نیز انجام شده‌است(۶-۱). علاوه بر این سازمان بهداشت جهانی نیز وضعیت تولید علم در این حیطه‌ها را در کشورهای با درآمد متوسط و پایین از این طریق مورد بررسی قرار داده‌است (۷). با راه اندازی بانک مقالات پژوهشی بهداشت روان مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور (IranPsych) که شامل مقالات پژوهشی روانپزشکی، روانشناسی و علوم پایه اعصاب است، مطالعه‌ای جهت بررسی وضعیت پژوهشی بهداشت روان کشور صورت گرفته و مقالات

[1] - Scientometric

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

موجود در این بانک مورد بررسی قرار گرفتند. این مقاله به بررسی میزان پژوهش‌های صورت گرفته بر اعتیاد و روند تغییرات آن پرداخته است. هم‌چنین این مقالات را از نظر حیطه‌ها و موضوعات مختلف، روش و محل اجرای پژوهش، و اطلاعات مقاله‌نگاری مورد بررسی قرار داده است. هدف از این مطالعه فراهم آوردن چشم‌انداز کلی پژوهشهای اعتیاد کشور و شناسایی نقاط قوت و ضعف آن است تا موجب توسعهٔ پژوهش در بخش‌هایی شود که توجه کمتری به آنها شده‌است و در بهبود روند سیاستگذاریهای پژوهشی مربوطه مؤثر باشد.

روش کار:

کلیه مقالات از بانک اطلاعات بهداشت روان کشور (IranPsych) انتخاب شدند. این بانک توسط گروه سلامت روان مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور تهیه شده است و هدف آن گردآوری، آماده‌سازی و ساماندهی نتایج حاصل از فعالیتهای پژوهشی بهداشت روان در کشور و فراهم کردن امکان دسترسی پژوهشگران و بررسی مستند وضعیت بهداشت روان کشور بوده است. این بانک شامل کلیه مقالات پژوهشی است که در مجلات علمی داخلی و خارجی چاپ شده و به پژوهش درباره بهداشت روان و علوم مرتبط با آن در ایران پرداخته‌اند و حاوی اسنادی از دههٔ ۱۳۲۰ تا سال ۱۳۸۱ است. درانتخاب مقالات ورودی به این بانک، مقالهٔ مرتبط با بهداشت روان به مقاله‌ای گفته شده‌است که یکی از موضوعات اصلی آن مباحث روانشناختی، تربیتی، اختلالات روانپزشکی، پیشگیری و درمان آنها، مشکلات با ماهیت روانی-اجتماعی، آموزش و ارتقای بهداشت روان، و پژوهش‌های علوم پایه اعصاب مرتبط با بهداشت روان باشد. به طور عملیاتی مقاله پژوهشی شامل مقاله تحقیقی[1]، مقاله مروری، گزارش موردی، بررسی محتوایی، ارزشیابی برنامه، و مقالات نظریه‌سازی بوده است. برای تشکیل این بانک بیش از ۷۰۰ مجلهٔ عمومی و تخصصی ایرانی در رشته‌های گوناگون از جمله پزشکی، بهداشتی، علوم رفتاری، اجتماعی و سایر علوم انسانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند و دارای پوشش بالاتر از ۹۵ درصد مقالات پژوهشی فارسی زبان هستند. مقالات مندرج در نشریات خارجی از بانکهای اطلاعاتی PsycLIT و MEDLINE و ISI استخراج شده‌اند. نحوهٔ استخراج به این ترتیب بوده است که جستجو با کلید واژه iran و ترانویسی لاتین نام تمامی شهرهای دارای دانشگاه دولتی روزانه در کشور انجام شده و کلیه مقالات پژوهشی بهداشت روان و مرتبط با آن (با تعریف فوق) را که حداقل یک آدرس ایران داشته‌اند و/یا تحقیق مربوطه در ایران انجام شده‌بود وارد بانک شده‌اند. پس از انتخاب، متن کامل مقالات از طریق بانکهای دیگری که متن کامل مقالات را در اختیار می‌گذارند تهیه گردید (۸).

برای انجام مطالعهٔ حاضر که از نوع مقطعی- توصیفی است، از این بانک استفاده شده و مقالاتی که بین سال‌های ۱۳۵۲ تا ۱۳۸۱ (و یا معادل ۱۹۷۳ تا ۲۰۰۲ م) چاپ شده‌اند، مورد ارزیابی قرار گرفتند. علت انتخاب این دورهٔ زمانی پوشش بالای مقالات چاپ شده در این دوره (حدود ۹۵ درصد) در بانک بوده است. از بین مقالات این بانک، مقالاتی که مرتبط با مواد اعتیادآور، مصرف مواد و اعتیاد بود از نظر متغیرهای زیر مورد بررسی قرار گرفتند:

اطلاعات مقاله‌نگاری: این اطلاعات شامل سال انتشار مقاله و زبان نشریه‌ای که مقاله در آن درج شده است.

حوزه و موضوع پژوهش: منظور از حوزه پژوهش، حوزه کلی از علم و منظور از موضوع، عناوین خاصی است که تحقیق در آن زمینه انجام شده‌است. یک مقاله ممکن بود چند حوزه یا موضوع را در برگیرد.

روش پژوهش: منظور از روش پژوهش، متدولوژی مورد استفاده در پژوهش است.

محل پژوهش: منظور از محل پژوهش، محل جمع‌آوری داده‌ها است و در برگیرنده گستره جغرافیایی (کشوری، استانی، شهری، روستایی) و مکان جمع‌آوری داده‌ها (بیمارستان، دانشگاه، درمانگاه، خانه و ...) می‌باشد. یک مقاله ممکن بود چند محل پژوهش را در برگیرد.

ارزیابی‌ها توسط شش نفر روانپزشک و روانشناس انجام گردید. این افراد آموزش لازم درباره این طرح و نحوه ارزیابی را توسط مدیران پروژه گرفته و در جلساتی مشترک موارد ابهام را برطرف می‌نمودند. آنگاه به طور آزمایشی هر شش نفر ۶۰ مقاله را از نظر متغیرهای این طرح مورد ارزیابی قرار داده و پایایی بین آزماینده اندازه‌گیری گردید. در حین ارزیابی مقالات بعدی نیز موارد ابهام در مورد هر قسمت از ارزیابی در جلسات مشترک تصمیم گیری شد. به‌علاوه ۱۰ درصد از ارزیابیها، جهت کنترل کیفیت مجدداً مورد ارزیابی قرار گرفته و بازخوردهای لازم به ارزیابها ارایه می‌شد. شاخص‌هایی که در این تحقیق مورد ارزیابی قرار می‌گرفتند در فرم‌هایی که به همین منظور طراحی شده ثبت می‌شدند و در نهایت با استفاده از برنامه SPSS-11 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

[1] - Original article

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

یافته‌ها:

از مجموع ۳۰۳۱ مقاله با مشخصات یاد شده، ۲۱۸ مقاله (۷/۱۹ درصد) مربوط به مواد اعتیادآور، مصرف مواد و اعتیاد به آنها بوده‌اند. از میان اختلالات روانپزشکی، اعتیاد شایع‌ترین اختلال مورد پژوهش (۲۴/۶ درصد) پس از اختلالات خلقی بوده است.

از تعداد ۲۱۸ مقالهٔ مرتبط با مواد و اعتیاد ۱۲۷ مقاله (۵۸/۲ درصد) در مجلات فارسی زبان و ۹۱ مقاله (۴۱/۸ درصد) در مجلات انگلیسی زبان به چاپ رسیده است.

جدول ۱- روند سالانهٔ انتشار مقالات مرتبط با اعتیاد به تفکیک دوره‌های زمانی ۵ ساله

زبان مجلات	فارسی		انگلیسی		کل	
دورهٔ زمانی	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۱۳۵۲-۱۳۵۶	۲	۱/۶	۵	۵/۵	۷	۳/۲
۱۳۵۷-۱۳۶۱	۱	۰/۸	۱۳	۱۴/۳	۱۴	۶/۴
۱۳۶۲-۱۳۶۶	۲	۱/۶	۵	۵/۵	۷	۳/۲
۱۳۶۷-۱۳۷۱	۳	۲/۴	۱	۱/۱	۴	۱/۸
۱۳۷۲-۱۳۷۶	۱۶	۱۲/۶	۱۵	۱۶/۵	۳۱	۱۴/۲
۱۳۷۷-۱۳۸۱	۱۰۳	۸۱/۱	۵۲	۵۷/۱	۱۵۵	۷۱/۱
جمع کل	۱۲۷	۱۰۰	۹۱	۱۰۰	۲۱۸	۱۰۰

جدول شمارهٔ ۱ مقالات مربوط به مواد و اعتیاد را به تفکیک دوره‌های زمانی ۵ ساله نشان می‌دهد. چنانکه ملاحظه می‌شود، بیش از ۷۰ درصد مقالات در آخرین دورهٔ ۵ ساله منتشر شده‌اند. آنالیز سالانهٔ مقالات نشان می‌دهد که چاپ مقالات مرتبط با اعتیاد تا سال ۱۳۵۹ به کندی رو به افزایش بوده است، لیکن از سال ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۲ رکود قابل توجهی در چاپ این‌گونه مقالات پیش آمد. مجدداً از سال ۱۳۷۳ رو به افزایش گذاشته و میزان رشد نیز از سال ۱۳۸۰ شدت چشمگیری پیدا کرده‌است، به گونه‌ای که نزدیک به نیمی از کل این مقالات در دو سال آخر (۱۳۸۰ و ۱۳۸۱) منتشر شده‌اند. همچنین در جدول ۱ مشاهده می‌شود که تا سال ۱۳۶۶ مقالات مرتبط با اعتیاد عمدتاً در مجلات انگلیسی زبان به چاپ می‌رسیده‌اند. در سالهای ۱۳۶۷ تا ۱۳۷۶ میزان چاپ در مجلات داخلی و خارجی تقریباً برابر بوده و از سال ۱۳۷۷ گرچه میزان چاپ مقالات فارسی و انگلیسی هر دو رشد داشته است، ولی چاپ مقالات فارسی‌زبان از غلبهٔ چشمگیری برخوردار بوده است. در سال ۱۳۸۱، تعداد ۳۸ مقالهٔ فارسی و ۲۲ مقالهٔ انگلیسی زبان در این حیطه به چاپ رسیده است که مجموعاً نشان دهندهٔ ۸۱ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۸۰ می‌باشد.

از میان ۲۱۸ مقاله، ۱۴۵ مقاله (۶۶/۵ درصد) در مورد مواد اپیوئیدی، ۱۲ مقاله (۵/۵ درصد) در مورد الکل و ۱۲ مقاله (۵/۵ درصد) به سایر مواد مانند حشیش، کوکائین و آمفتامین پرداخته بوده‌اند. تعدادی از مقالات به دو ماده اختصاص داشته است که در مورد هر ماده محاسبه شده است. علاوه براین، ۵۹ مقاله (۲۷/۱ درصد) نیز به تمام یا اکثر مواد ذکر شده پرداخته بودند. مقالاتی که صرفاً در مورد مصرف سیگار بوده‌اند در این مطالعه لحاظ نشده‌اند.

تحقیقات انجام شده به تفکیک از نظر حوزه‌های مختلف علم مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که تحقیقات بالینی با ۸۶ مقاله (۳۹/۴ درصد) و تحقیقات علوم پایه (عمدتاً آزمایش‌های حیوانی) با ۸۳ مقاله (۳۸/۱ درصد) بیشترین میزان مطالعات را به خود اختصاص می‌دهد. پس از آن تحقیقات روان‌شناسی با ۴۶ مقاله (۲۱/۱ درصد) و همه‌گیرشناسی با ۳۱ مقاله (۱۴/۲ درصد) قرار دارد. افزایش مقالات انگلیسی زبان در دههٔ اخیر مرهون تحقیقات علوم پایه بوده‌است. به‌طوری که دو سوم از مقالات انگلیسی ده سالهٔ آخر به تحقیقات علوم پایه اختصاص داشته‌است، در حالی که در همین دوره حدود یک چهارم مقالات فارسی تحقیقات علوم پایه بوده‌اند.

موضوعات مورد مطالعه عبارت بوده‌اند از: تأثیرات جسمی مواد و عوارض آنها در انسان (۴۷مقاله)، درمان (۲۴ مقاله)، هم‌ابتلایی با سایر اختلالات روانی (۲۳ مقاله)، سبب‌شناسی (۱۲ مقاله)، عوارض روانی اجتماعی (۷ مقاله)، پیشگیری (۵ مقاله)، اعتیاد در کودکان (۴ مقاله) و تشخیص آزمایشگاهی اعتیاد (۲ مقاله).

مطالعات انجام شده در مورد تأثیرات جسمی مواد و عوارض آنها در انسان به‌ترتیب شامل مسمومیت و مرگ در معتادان، عوارض قلبی و عروقی مغزی (هرکدام ۱۰ مقاله)، عوارض گوارشی، و سرطان مثانه (هرکدام ۴ مقاله)، عوارض عفونی (۳ مقاله)، عوارض ناشی از بلع و یا جاسازی بستهٔ مواد (۳ مقاله) بوده‌است. هم‌چنین مطالعات منفردی در مورد تأثیر مواد بر چربی‌های خون، عوارض هنگام بیهوشی، عوارض عصبی عضلانی، سیستم ایمنی، هماتولوژیک و هورمونی نیز انجام شده است.

از ۲۴ مقالهٔ مرتبط با درمان اعتیاد، ۱۴ مقاله به درمان‌های دارویی یا فیزیکی اختصاص داشته‌است که طیفی وسیع داشته و در مورد درمان با بوپرنورفین، کلونیدین و باکلوفن، متادون، تجویز اپیوم، گیاهان دارویی، سم‌زدایی فوق‌سریع و طب سوزنی بوده است. ۸ مقالهٔ دیگر به سایر مسایل درمانی مانند انگیزهٔ

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

معتادان برای درمان، نگرش سیـستم بهداشـتی‌درمـانی، عوامـل مؤثر در درمان و تحلیل اقتصادی درمـان اختـصاص داشـتند. دو مقاله نیز درخصوص مداخلات روانی و اجتماعی برای درمان بـه چاپ رسیده است. از ۵ مقالهٔ مربوط به پیشگیری از اعتیـاد، سـه مقاله در مورد واکسن و دو مورد دیگر در مـورد تـأثیر آمـوزش و رسانه‌ها به چاپ رسیده است.

لازم به ذکر است که مقالات دورهٔ ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۱ که قریب به اتفاق آنان در مجلات خارجی به چاپ رسیده بودند، بر چند موضوع عمده تمرکز داشتند که عبارتنـد از : تـأثیر سیاسـت توزیـع کـوپنی تریاک، بررسی عوامل مرتبط با اعتیاد در نوجوانان پـس از انقـلاب، هم‌ابتلایی اعتیاد با سایر اختلالات روانی، ارتبـاط سـرطان مثانـه و مری با مصرف تریاک. از کل ۲۱۸ مقالهٔ مرتبط با اعتیـاد بـه مـتن کامـل ۴۰ مقالـه از مقـالات خـارجی دسترسـی نیـافتیم. بنـابراین اطلاعات برخی از شاخص‌های زیر که تنها با مطالعـهٔ مـتن کامـل قابل بررسی بود، با استفاده از ۱۷۸ مقاله تنظیم شده است.

از میان مطالعات غیر علوم پایه، گسترهٔ جغرافیـایی پـژوهش در ۱۲ مقاله، کشوری و یا چنداستانی بوده است. ۶۶ مقاله درون شهری به انجام رسیده بودند. هیچ مطالعه‌ای تنها روی جمعیـت روسـتایی صورت نگرفته، تنها در ۴ مطالعه جمعیت شهری و روستایی به‌طـور توأم مورد توجه بوده‌اند. کار میدانی بیشترین میزان از تحقیقات غیر علوم پایه در استان تهران با ۲۷ مقاله و سپس در استانهای اصفهان و کرمان با ۷ مقاله صورت گرفته بود. بقیهٔ مقالات دارای پراکندگی قابل توجهی در ۱۵ استان دیگر بودند. مکان جمـع‌آوری داده‌هـا در این مطالعات بیشتر بیمارستان و مرکز درمان معتادان (هر کـدام ۲۷ مقاله) بوده‌است. ۱۳ مقاله نیز در سایر مراکز درمانی مانند مطب‌های شخصی و یا درمانگاه‌های عمومی انجام شـده‌اسـت. سـایر مکـان جمع‌آوری داده‌ها را زندان‌ها، دانشگاه‌ها، پزشکی قانونی و بـه‌نـدرت مدارس و خانه‌ها تـشکیل مـی‌دادنـد. روش پـژوهش در ۶۹ مقالـه (۳۱/۷ درصد) مقطعی، ۵ مقالـه مـوردی شـاهدی و ۳ مـورد سـایر روش‌های مشاهده‌ای بوده است. در ۶ مطالعـه از روش کارآزمـایی بالینی کنترل شده[1] استفاده شده بود. روش ۴ مطالعه بررسی مروری غیر سیستماتیک، ۲ مطالعه کیفی و ۲ مطالعه از نوع ابزارسازی بوده است.

بحث و نتیجه‌گیری:

افزایش انتشار مقالات در زمینهٔ اعتیاد طی سالهای اخیر قابل تقدیر است. به‌نظر می‌رسد که این رشـد در نتیجـهٔ طـرح شـدن اعتیاد به عنوان مشکلی ملی، بومی و چنـدوجهی در سـال‌هـای اخیر باشد. با راه‌اندازی چند مرکز تحقیقات اعتیاد در کشور پـس از سال ۱۳۸۱ و مطرح شدن اعتیاد به عنوان اولویـت موضـوعی در بسیاری از دانشگاه‌ها و مراکز علمی پـیش‌بینـی مـی‌شـود در سال‌های آینده با رشد مطلوبتری در این زمینه روبه‌رو باشیم.

از میان اختلالات روانپزشکی، اعتیاد موضوعی است که پس از اختلالات خلقی بیشترین پژوهش بـر آن انجـام شـده اسـت. مطالعهٔ دیگری که بر کلیه پژوهش‌های منتشر شده در سال‌های ۲۰۰۰ و ۲۰۰۱ در چهار بانک اطلاعاتی جهانی از کـشورهای بـا درآمد متوسط و پایین در زمینهٔ بهداشت روان انجام شد نیز نشان داد که اعتیاد بیـشترین میـزان از ایـن پـژوهش‌هـا را بـه خـود اختصاص داده‌است (۷). لیکن شیوع بیشتر اعتیـاد در کـشور مـا نسبت به سایر کشورها ضرورت توجـه بیـشتر بـه ایـن زمینـه را مطرح می‌کند.

مطالعات معدودی در مورد روند اعتیاد در کشور انجـام شـده است که اغلب ماهیت کیفی داشـته و نـشان از افـزایش میـزان اعتیاد در جوامع مورد مطالعه در کشور بوده اسـت (۱۲-۹). تنهـا مطالعهٔ کمی موجود نشان می‌دهد که میزان بروز مصرف مواد در طی سی سال گذشته رو به افزایش بوده است. بیـشترین میـزان رشد اعتیاد در سال‌های ۵۲ تا ۵۶ رخ داده اسـت. پـس از آن تـا سال ۶۶ از شدت آن کاسته شده و سپس مجدداً در دورهٔ زمـانی ۶۷ تا ۷۱ افزایش یافته است. در طی ۲۰ سال از سال ۵۷ تـا ۷۷ به‌طور متوسط میزان رشد بروز مصرف مواد سالانه ۸ درصد بوده است و یا به عبارت دیگر تقریباً هر ۱۲ سال ۲ برابر شـده اسـت که ۳ برابر نرخ رشـد جمعیـت بـوده اسـت (۱۳). مقایـسهٔ ایـن اطلاعات با روند تغییرات انتشار مقالات نشان می‌دهد که قبل از انقلاب به موازات روند رو به رشد اعتیاد، توجه پژوهـشگران بـه این موضوع جلب و روند انتشار مقالات نیز افزایش داشته است و این افزایش تا سال ۱۳۶۱ ادامه یافتـه‌اسـت. در طـول سـالهای جنگ که فعالیت‌های علمی رکود قابل توجهی داشته است، روند رشد اعتیاد نیز کاهش یافته که احتمالاً به علت بسیج مردمـی و مشارکت جوانان در جنگ بوده است و شاید به همین علت ایـن موضوع کمتر توجه نهادها من‌جمله نهادهای علمـی را بـه خـود جلب کرده است. لیکن بلافاصله پـس از پایـان جنـگ در سـال ۱۳۶۷، روند اعتیاد به شدت رو به افزایش گذاشت و این در حالی است که تولید و انتشار علم در این خصوص تنها از سـال ۱۳۷۳ به بعد شروع به رشد نمود. چنین تأخیری در توجـه پژوهـشگران به معضلات اجتماعی قابل تأمل است و این در حالی اسـت کـه

[1] - Randomized clinical trial

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

رشد انتشار مقالات در کلیهٔ علوم در کشورمان از سال ۱۳۷۰ آغاز شده بود. شاید علت این تأخیر را بتوان در محرمانه و امنیتی تلقی کردن موضوع اعتیاد تا نیمهٔ دوم دههٔ ۷۰ دانست که مانع از نیاز مسؤولین مربوطه به استفاده از مطالعات علمی و همچنین مانع از احساس ضرورت مشارکت در حل مشکل توسط پژوهشگران بوده است. خوشبختانه روند توسعهٔ سیاسی اجتماعی طی سال‌های گذشته موجب تغییرات اساسی در سیاست‌گذاری کلان کشور شده است. از یک سو مداخلات مبارزه با اعتیاد از مبارزهٔ صرف با عرضه، به سمت ادغام برنامه‌های کاهش عرضه و تقاضا پیش رفته و باور به ضرورت درمان معتادان و پیشگیری از اعتیاد نهادینه و انکار ناپذیر شده است و از سویی دیگر توجه نهادهای علمی به پرداختن به نیازهای جدی کشور رو به بهبود می‌باشد.

همچنین در سال‌های گذشته با افزایش بودجهٔ تحقیقات در مراکز علمی و پژوهشی روبه‌رو بوده‌ایم و پژوهش بر موضوعاتی که بر معضلات اجتماعی متمرکزند از اولویت بالاتری برخوردار شده‌اند. چنین شرایطی را در دههٔ ۱۹۶۰ تا دههٔ ۱۹۸۰ آمریکا می‌شد دید که فرصت‌های پژوهشی افزایش یافتند و موجب رشد سریع اطلاعات برای بهبود سیاستگذاری‌ها شده و نیز موجبات افزایش دانش بشری در زمینهٔ اعتیاد را فراهم کرد (۱۴).

بررسی موضوعات مورد تحقیق در سی سال گذشته نشان دهندهٔ نقاط ضعف اساسی می‌باشد که در ذیل شرح داده می‌شود:

بیشترین میزان از مطالعات در مورد مواد اپیوئیدی انجام شده‌است. با توجه به شیوع بیشتر مصرف این مواد در کشور این موضوع قابل پیش‌بینی است. لیکن تعداد محدود مطالعات صورت گرفته در مورد الکل با شیوع مصرف آن هم‌خوانی ندارد و نشان از کم‌توجهی پژوهشگران به این مادهٔ اعتیاد آور است. در سال‌های پس از انقلاب از طرح این مشکل در کشور اجتناب شده و از طرف دیگر نگرانی متخصصان از برخورد امنیتی مسؤولان و ممانعت از انتشار نتایج آن نیز موجب کمبود تحقیق در این امر شده است. مطالعه‌ای در آمریکا نشان داد که چگونه تغییر توجه جامعه به مصرف مواد گوناگون، میزان پژوهش بر آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (۱).

در دنیا بر تعیین حد بی‌خطر[1] مصرف الکل، تمرکز بسیار شده است؛ ولی در کشور ما که مصرف تفریحی و گاه‌به‌گاه تریاک در مناطقی از کشور شیوع قابل توجهی دارد، چنین اطلاعاتی در مورد آن وجود ندارد و روانشناسان و درمانگران ما هیچ‌گونه اطلاعاتی برای ارایه به جامعه در این زمینه ندارند.

در کشور انواع روش‌های درمانی به‌کار گرفته می‌شود، از سم‌زدایی با کلونیدین تا گروه‌های خودیاری و یا داروهای گیاهی ولی هیچ‌گونه مطالعه‌ای که بتواند تأثیر این روش‌ها را در درازمدت نشان دهد وجود ندارد. علاوه بر اینکه تأثیر درمانهای غیردارویی به‌ندرت مورد بررسی قرار گرفته است.

از یافته‌های مهم این مطالعه بی‌توجهی به پیشگیری از اعتیاد نزد محققین کشور بوده است. تعداد معدودی از تحقیقات به چاپ رسیده بر واکسن‌سازی متمرکز است که در صورت موفقیت، بیشتر در پیشگیری از عود در معتادان کاربرد خواهد داشت. این در حالی است که رشد اعتیاد در کشور از معضلات اساسی بوده و نیازمند اقدامات جدی پیشگیرانه متکی بر دانش روز و بومی می‌باشد. از سال ۱۳۷۵ برنامه‌های وسیع پیشگیرانه توسط سازمان‌های گوناگون آغاز شده است. بودجهٔ صرف شده در پیشگیری طی سال‌های گذشته چشم‌گیر بوده‌است و این سؤال را مطرح می‌نماید که اقدامات پیشگیری جاری در سطح مدارس، ادارات، و رسانه‌ها متکی بر کدام پژوهش‌ها و یافته بوده، نتیجهٔ ارزیابی آنها چه بوده است و منجر به ایجاد و گسترش چه دانشی شده است و چقدر توانسته است زمینه را برای ارتقای برنامه‌های آتی فراهم نماید. پیشگیری نیاز به مطالعات تجربی و نیمه‌تجربی دارد، به‌گونه‌ای که راهکارهای ساده و منفرد و هم‌چنین راهکارهای چندوجهی، پیچیده و متداخل[2] را مورد آزمایش قرار دهد. فراهم کردن شواهد و مستندات و کمک به برنامه‌ریزان و مدیران سازمانها و نهادها در این راستا وظیفهٔ محققین و مراکز علمی کشورمان می‌باشد.

نکتهٔ بسیار مهم دیگر، کمبود قاطع مطالعات اجتماعی است. وضعیت سوءمصرف مواد و اعتیاد در کشور ما منحصر به فرد بوده و با مسایل ویژهٔ فرهنگی و اجتماعی آمیخته است. با توجه به ریشه‌های فرهنگی مصرف مواد در کشور که وضعیت اعتیاد را در ایران نسبت به کشورهای دیگر کاملاً متمایز می‌کند، پرداختن به این عوامل و جست‌وجوی راه‌های متناسب وابسته به فرهنگ اهمیت ویژه‌ای دارد که جای آن در مجموعه مطالعات کشور خالی است. البته بسیاری از تحقیقات توسط سازمان‌های مرتبط با مواد مخدر، انتظامی و اجتماعی انجام می‌شوند که به صورت مقاله انتشار نیافته و در دسترس متخصصین واقع نمی‌شوند.

در کشور ما تحقیق بر آسیب‌های کودکان و نوجوانان

[1] - Safe

[2] - Interactive

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

به‌ندرت انجام شده‌است، به ویژه انجام چنین تحقیقاتی در مدارس معمول نیست و با مقاومت شدید آموزش و پرورش همراه است. این درحالی است که در کشوری مانند آمریکا به‌طور سنتی، تحقیقاتی که بر کودکان و نوجوانان انجام شوند اهمیت بیشتری داشته و از حمایت بیشتری برخوردار می‌شوند. مطالعات خوبی که بر کودکان طراحی شوند شانس بیشتری برای دریافت حمایت مالی، نسبت به مطالعات خوب دیگر دارند. مسؤولین مدارس و والدین نسبت به چنین مطالعاتی علاقه‌مندند، به‌ویژه اگر بر موضوع الکل و مواد متمرکز باشد (۱۴).

علیرغم اینکه در طول سی سال گذشته شاهد تغییرات عظیم رویکرد و جهت‌گیری مقابله‌ای کشور در زمینهٔ اعتیاد بوده‌ایم، هیچ‌گونه پژوهشی در امر سیاستگذاری[1] در این زمینه صورت نگرفته‌است. این یافته نشان می‌دهد که سیاست‌های کشور بر اساس هیچ سند و شاهدی متکی نمی‌باشد و هر چند سال احتمالاً بر اساس اعتقاد مسئولین مبنی بر عدم موفقیت رویکردهای جاری تغییر جهت می‌دهد.

به‌طور کلی بررسی موضوعاتی که بر آنها تحقیق شده است نشان از پراکندگی آنها دارد. گرچه پرداختن پژوهشگران به موضوعات متنوع مطلوب به نظر می‌رسد، لیکن از طرفی نیز نشان دهندهٔ فقدان جهت‌گیری مشخص برای پاسخ دادن به سؤالات اصلی مورد نیاز است. متأسفانه در کشور مرجعی که سؤالهای پژوهشی را تدوین و پژوهشگران خبرهٔ هر موضوع را انتخاب نماید وجود ندارد؛ گرچه تلاشهایی در این جهت انجام شده است.

چنانکه در این مطالعه مشخص شد نزدیک به ۴۰ درصد مقالات مربوط به اعتیاد در مجلات خارجی اندکس شده به چاپ رسیده‌اند. این رقم میزان قابل‌توجهی است که بیش از میزان چاپ مقاله‌های روانپزشکی و روانشناسی (۱۹/۸ درصد) در مجلات خارجی در همین دورهٔ زمانی (۱۵) می‌باشد. در عین حال مطالعه‌ای نشان داد که میانگین میزان پذیرش مجله‌های خارجی اختصاصی اعتیاد (۱۶/۵٪±)۵۳٪ بوده‌است که میزان مطلوبی است و موجب تسهیل چاپ مقالات در این مجلات می‌شود (۱۶). لیکن مطالعاتی نشان داده‌اند که مقالاتی که از کشورهای درحال توسعه ارسال می‌شوند به طور کلی شانس کمتری برای پذیرفته شدن یافته (۱۷) و بدون ارتباط با کیفیت آنها کمتر از سایر مقالات مورد ارجاع قرار می‌گیرند (۱۸). در هر حال نگاه دقیق‌تر به مقالات کشور در زمینهٔ اعتیاد که در مجلات خارجی به چاپ می‌رسند نشان داد که نیمی از آنها را پژوهش‌های علوم پایه که مطالعات حیوانی بوده و اغلب توسط گروه‌های فارماکولوژی و بعضاً فیزیولوژی دانشگاه‌های واقع در تهران انجام می‌شوند تشکیل داده‌اند.

اطلاعات زیادی در مورد میزان چاپ مقالات اعتیاد از سایر کشورهای دنیا در دست نیست. مطالعه‌ای نشان داد که در سال‌های بین ۱۹۸۵ تا ۱۹۹۰، تعداد ۳۳۱ مقالهٔ مرتبط با اعتیاد از اسپانیا در مدلاین[2] به چاپ رسیده بود. بیش از نیمی از این مقالات در مجله‌های داخلی اسپانیا و به زبان اسپانیایی بوده‌اند که در بانک مدلاین سایت می‌شدند (۳). مطالعهٔ دیگری در اسپانیا نشان داد که در سال‌های ۱۹۹۴ تا ۲۰۰۰، تعداد ۲۱۹ مقاله در زمینهٔ سوءمصرف مواد توسط محققین اسپانیایی در ISI منتشر شده است که ۰/۳۸ درصد مقالات زیستی و پزشکی چاپ شده توسط اسپانیایی‌ها را تشکیل می‌داده است (۴). این رقم‌ها نشان‌دهندهٔ انتشار سالانهٔ بیشتر مقالات اعتیاد نسبت به کشور ما می‌باشد.

در حال حاضر کشور ما در ردیف کشورهای تولیدکنندهٔ علم نیست و جزو کشورهای واردکنندهٔ علم و فن آوری است (۱۹). این موضوع در دانش اعتیاد نیز مشهود است. این بدان معناست که الگوهای مداخله‌ای اعتیاد نیز از کشورهای غربی وارد می‌شوند. برای درک بهتر مشکل اعتیاد در کشورمان نیاز به بررسی‌های فرهنگی و بررسی تفاوت‌های علی بروز اعتیاد در جوامع مختلف و عوامل تأثیرگذار بر سیر اعتیاد در معتادان کشور می‌باشد. گرچه اعتیاد موضوعی است که به‌دلیل محدودیت‌های عملی و اخلاقی تحقیق بر آن مشکل است (۱۸)، ولی علیرغم شیوع قابل توجه مصرف مواد افیونی در کشورمان که قابل قیاس با هیچ کشوری در جهان نیست (۲۰)، مشارکت محققین ایرانی در تولید دانش مربوطه در جهان ناچیز است. در هر صورت بررسی روند تغییرات، حاکی از سیر رو به بهبود می‌باشد که امید است با تجزیه و تحلیل دقیق آنچه تاکنون گذشته است و برنامه‌ریزی جدی در این امر، در آینده‌ای نه چندان دور شاهد رشد قابل توجهی در تولید هدفمند دانش بومی، نشر و توزیع آن و حضور پژوهشگران ایرانی در ردیف پژوهشگران به نام جهان باشیم.

تشکر و قدردانی:

محققان لازم می‌دانند از همکاری جناب آقایان دکتر حمید

[1] - Policy research

[2] - Medline

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]

سوری، دکتر علاءالدینی، احمد تقوایی، دکتر حمیدرضا تـوکلی و محمد محتشمی و سرکار خانم‌ها دکتـر سـهیلا امـامی، سوسـن مقدسی، زهرا بیات و صغرا برمک و از حمایت‌های ستاد مبارزه با مواد مخدر در اجرای این تحقیق تشکر و قدردانی نمایند.

References:

1- Boxenbaum H, Jaffe JH. Publication trends in the drug dependence literature. Am J Drug Alcohol Abuse 1982; 9: 55-68.

2- Boxenbaum H, Pivinski F, Ruberg SJ. Publication rates of pharmaceutical scientists: application of the waring distribution. Drug Metabol Rev 1987; 18: 553-71.

3- Guardiola E, Sanchez-Carbonell J. Spanish scientific production on drug dependence [In Spanish]. Med Clin (Barc) 1993; 101: 368-71.

4- Alvarez FJ, Rio C. Current initiatives in drug abuse research in Spain. Addiction 2003; 98: 861-3.

5- Bignami G, De Girolamo G, Fava G, et al. [The impact on the international literature of the scientific production of Italian researchers in the disciplines "Psychiatry" and "Psychology". A bibliometric evaluation]. Epidemiologie e Psichiatrique Sociologie 2000; 9: 11-25.

6- Garcia-Silberman S, Arana D, Martinez R, et al. Research of epidemiological and psychosocial aspects of mental health: a bibliometric analysis. Salud Mental 2004; 27: 8-22.

7- Saxena S, Maulik PK, Sharan P, et al. Mental health research on low- and middle-income countries in indexed journals: A preliminary assessment. J Health Policy Econ 2004; 7: 127-31.

۸- رحیمی‌موقر، آفرین. محمدی، محمدرضا. سهیمی ایزدیان، الهه. منصوری، نغمه. شریفی، ونداد. تشکیل بانک مقالات پژوهشی بهداشت روان کشور IranPsych. رفاه اجتماعی، شمارهٔ ۱۴، ۱۳۸۳: ۲۶۴-۲۵۹.

۹- رزاقی، عمران محمد. رحیمی موقر، آفرین. حسینی، مهدی. گزارش بررسی سریع وضعیت مصرف مواد تزریقی در تهران در سال ۱۳۸۰، سال ۱۳۸۲.

۱۰- رزاقی، عمران محمد. رحیمی موقر، آفرین. حسینی، مهدی. محمد، کاظم. مدنی، سعید. ارزیابی سریع وضعیت سوء مصرف مواد درایران در سال ۱۳۷۸. سازمان بهزیستی کشور، معاونت امور فرهنگی وپیشگیری. برنامهٔ کنترل مواد ملل متحد. تهران، چاپ سال ۱۳۸۲.

۱۱- معاونت پیشگیری سازمان بهزیستی کشور، گزارش نظرسنجی از مردم و مسئولین در مورد اعتیاد، شهر کرمانشاه، سال ۱۳۷۶.

۱۲- معاونت پیشگیری سازمان بهزیستی کشور، گزارش نظرسنجی از مردم و مسئولین در مورد اعتیاد، شهر شیراز، سال ۱۳۷۸.

۱۳- رحیمی موقر، آفرین. محمد، کاظم. رزاقی، عمران محمد. روند ۳۰ سالهٔ وضعیت سوء مصرف مواد در ایران. حکیم، دورهٔ پنجم، ۱۳۸۱: ۱۸۱-۱۷۱.

14- Journal interview-41, Conversation with Reg Smart. Addiction 1998; 93: 9-15.

۱۵- شریفی، ونداد. رحیمی‌موقر، آفرین. محمدی، محمدرضا. راد گودرزی، رضا. سهیمی ایزدیان، الهه. فرهودیان، علی. منصوری، نغمه. نجاتی صفا، علی اکبر. سه دهه پژوهشهای بهداشت روان کشور: یک بررسی علم‌سنجی. تازه‌های علوم شناختی، سال پنجم، شمارهٔ سوم، ۱۳۸۲: ۱۶-۱.

16- Arciniega LT, Miller WR. Where to publish? Some considerations among English-language addiction journals. Addiction 1997; 92: 1639-48.

17- Editorial. Scientific work in third world countries. Acta Psychiatr Scand 1998; 98: 345-7.

18- West R, McIlwaine A. What do citation counts count for in the field of addiction? An empirical evaluation of citation counts and their link with peer ratings of quality. Addiction 2002; 97: 501-4.

۱۹- محمدی، محمدرضا. مسگرپور، بیتا. تحقیقات علوم پزشکی در ایران و جهان از دیدگاه سیستمی. حکیم، دورهٔ پنجم، ۱۳۸۱: ۱۶۷-۱۵۱.

20- UNODC 2005. World drug report. New York: United Nations Publications; 2005: 365-6.

[Downloaded from hakim.tums.ac.ir on 2026-11-22]